

ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ

ԱՐԶԱԳԱՆԿ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ի. Տարի. Թի. 7. Բարիզ, տարիս 20 ֆրանք գործադար՝ Յարգի Օ. Օրագի, rue de Condé, 23. 1864. Մայիս 1.
Քարիզի գործ, Թի. 7. Բարիզի քաղաքի քաղաքապետի համար 25 ֆր.

ՈՍԻԼՔԱՆ ԱՊՏԻԿԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

Գիտությունն է համաարժեքներ լիարժեք մեկնել էր պայծառի ծանր բառ. մը թողաւորի բերնէն կ'երէն եւ կը տարածուի ժողովուրդին մէջ: Փաղաւտութիւնը կ'ենթադրէ հաշիւաւ դաստարութիւնն այսինքն անհասարակութիւնն եւ դատարարութիւնը կը ընտանի սանդուխի եւ ոչ հարկի աւարտ գաղտնի ուր միայն մարդիկ կ'ընտան հասարակ քայլեր տանալ տանայ հակառակ գիտքեր քննարկելու:

Փարձենք ստիպել եւ ուղիւստինք ազգայնական համաստեանի միտայ համաստեանի համար:

Եթէ բնութեան երկայնքները ուղի քննենք՝ կը տեսնենք որ համաստեանի ծնող պրեկտի բացառութիւն մ'է այս երկայնքներու մէջ եւ անհամաստեանութիւնը ընդհանուր որեւէր փասն դի բոլոր մեր հետազոտութիւնը հաղիւ կ'ընայ սրտաքին ձեւը ըմբռնել եւ փարձի ներքին գիտել: Եւրոպիոյ կողմը միտային գաղտնիք մ'է եւ մեր միտքը կը չիտիւնէ երբ կ'ուզենք զայն հասկնալ փաղք ի յատէ: Այս մտիւն մէջ զիտութեան քցող թեթեւ կ'ընայ մի գործութիւն ունի չի. մտիւն փարատելու տնայ ուսար թանձրութիւնը երեւան կը հանէ ու մեր միտքին չիտիւն կ'աւելցնէ: Աստղիւ՝ երբ համաստեանութիւն կը բնութենք բնութեան մէջ, կը գտնենք համաձեւութիւնն ուսինքն փեր ի վերայ նմանութիւնն մը. ու կ'աւելցնենք խոստովանել փիլիսոփայի մը հետ թէ՛ ծառերու վրայ երկու տեղիւ անգամ չը գտնուիր իրարու կառարեւապէս համաստեան:

Նայելիս եթէ քննենք մարդիկու մարմինը, միտքը եւ վարքը շատով կը համոզուինք որ աւելի համաձեւութիւն կայ քան թէ նայեալիս, եւ թէ՛ այս համաձեւութիւնը աւելի մեծ է կեանքին երեւելու տեսն քան թէ մտքիկու ժամանակ, որովհետեւ կեանքին ծաղկումը

չը կ'ընար կառարաւի տանայ իրարմէ տարբեր եւ երբեմն իրարու ներհակ տարբերու ազգամը ընդունելու:

Ինչ որ կը նշմարուի ցանկաւ համաստեան վրայ նայելը կը տեսնուի մարդերու մէջ, որոնք անդադրելու տարաքին թեւութիւններու կ'ենք կ'աւելան: Կեանքին շարժելի կերպը այսինքն մարմինը, ազգի բնէ հեռանալու տանն կ'ուղիւստի ու կը մտնաւորի, եւ համայնակի համաձեւութիւնն քայլ կը տայ քան թէ իտիպալիս համաստեանութիւն:

Համաստեանի եւսն վրայ ազգի տեսիլ մը ունենալու համար տեւք է որ մեկզի ձգենք ուրեմն, բնութիւնը եւ մարմինները որոնք անհամաստեանութիւն կ'ընայ են, եւ իսկ մը քննենք ընկերութեան գեղարար ուրիշ հին տարմար կը ծածկուի: Հան միայն համաստեանութիւնը կ'ընայ ծիլի ծաղկիլ ու եր ստուէրին ներքեւ պաշտպանել տրկարութիւնը:

Ընկերական կեանքը իշխանութեամբ (1) կը հաստատուի եւ օրէնքով կը պահուի: Ինչ է ուրեմն օրէնք. — Գրեւոր տրարարիւն: Եւ ինչ է տրարարութիւն. — Ընտան զգայութիւն մը զորն որ ամեն մարդ համաստեանութիւն իր իրարին մէջ կը կընէ եւ որով կը ստիպի բնէ ուրիշին ինչ որ կ'ուզէ որ ուրիշը իրեն ընէ: Առանց տրարարութեան ընկերութիւն չընայ (2):

Համաստեանութիւնը տրարարութեան ինչիւր մ'է ստեղծուի եւ ոչ մտածին գաղտնիքն մը: Աւելի հետեւութիւն կը սեպուի քան թէ սկզբունք, եւ միտ կ'ենթադրէ օրէնք:

Մեծապէս կը խարուին ուրեմն այն մարդիկ որոնք համաստեանութեան տեսիլը հարստութեան խարոյտու-

(1) Autorité.

(2) Justitia regnorum fundamentum.

թեան, երանութեան եւ ուրիշ սյուսիտի երազներու աղբիւր մը կը սեպեն, վասն զի հաւասարութիւնը արդարութեան դէմ չը կրնար գործածուիլ առանց բռնաւորութեան տիտէր յիշատակ մը կանգնելու բազմութեան մէջ: Հաւասարութիւնը Բրօքլիսթի անկողին մը չէ, հապա արդարութեան վեհ գմբէթ մը ուր բազմութիւն մը կ'ապրի մի եւ նոյն օրէնքի դաւանութիւն անհնաւոր: Ինչպէս կրօնքը մարդերը Աստուծու առջեւ հաւասար կ'ընեն, նոյնպէս օրէնքը՝ ընտանիքը կամ քաղաքը ազգութեան մէջ:

Երկու տեսակ հաւասարութիւն կարելի է ընկերական կեանքով. քաղաքային եւ քաղաքական (սիւլիլէ բօլիթիք):

Քաղաքային հաւասարութիւնով մարդուս կեանքը, սյուսիւր եւ կալուածքը ապահովութիւն կը գտնեն, եւ արտօնութիւնը չը կրնար ժողովուրդը դատելու բաժնէ կամ մեծ մասը փոքրին զոհել:

Քաղաքային հաւասարութիւնով նաեւ ժողովուրդի մէջ կը մտնէ իրաւունքի եւ պարտքի ծանօթութիւնը ու հաւասարութեան խնդիրը ազատութեան խնդիր կ'ըլլայ եւ նոր օժուկ կ'ընդունի անկէ:

Քաղաքական հաւասարութիւնը կ'ենթադրէ տէրութեան պաշտօնի մէջ մտնելու իրաւունքը երբ քաղաքային փորձով կը հաստատէ այս պաշտօնը կատարելու յատկութիւնը:

Քաղաքական հաւասարութիւնը ոչ բաւուրի կը նայի, ո՛չ ընտանիքին անունը կը ճանչնայ եւ ոչ ազնուութեան շուքը կ'ընդունի, հապա տաղանդը, գիտութիւնը, արհեստը եւ առաքինութիւնը կը հրաւիրէ որ զան եւ տէրութեան ծառայեն արժանի վարձ կամ շուք ընդունելով:

Կը կրկնենք այս երկու տեսակ հաւասարութիւններէ ուրիշ հաւասարութիւն մը չը կրնար հաստատուիլ առանց ազատութիւնը թշնամանելու եւ արդարութիւնը սուրբ ներքեւ առնելու:

Ինչպէս յայտնի կը տեսնուի հաւասարութեան տեսակները կ'ամփոփէ ուրիշ տեսիլներ որոնցմով միայն կ'ստեղծուի եւ կրնայ դիւրաւ հասկցուիլ: Հաւասարութիւնը իւրովի էութիւն չ'ունի եւ գերեզմանատուններէն ուրիշ տեղ մը չը գտնուիր. անոր համար ո՛չ ազատութենէ զատելու եւ ո՛չ արդարութեան դէմ դարձընելու է զայն: Եւ յիշուի. եթէ օրէնքը, զրուած արդար-

ութիւն ըլլալու տեղ, բռնութեան պատուէր է կամ չա-հաւ արձագանդ, հաւասար անօրէնութիւն մը կը հիմնուի, որն որ անհաւասարութիւնէն շատ աւելի աղէտքներ կը պատճառէ: Եթէ օրէնքը մարդուս կեանքը եւ կալուածքը պաշտպանելու տեղ՝ նպատակ ունի կեանքը կեղեքել եւ կալուածքը յափշտակել, ոչ միայն ընտանիքը կը լուծուի այլ եւ քաղաքը վտանքի եւ ընտանիքը ուխտի ձեւ կ'առնուն. վտանանով օրէնքի՝ կրօնքը կ'իշխէ եւ կ'աշխատի միւս աշխարհի համար քաղաքացի պատրաստել արքայաշրջիկ խոտանալով, եթէ զա՛րչ նիւթամուրութիւն մը չը գար եւ իր լուծը վիզերու վրայ չը դնէր, զամենքը միահամուռ ստիպելով դէպ ի երկիր նայիլ միշտ.

Հաւասարութիւն ուրեմն օրէնքի առջեւ երբ այս օրէնքը արդարութեան դրոշմ կը կրէ եւ ազատութեան սպաս կը տանի: Կը հաւանինք Մօնթէսքիւօին հետ որ օրէնքը կը պարտաւորի, մահու պէտ, մարդ մը չը խնայի (1) բայց օրէնքը նպատակ չ'ունի կեանք վերցնել հապա կեանք տարածել ժողովուրդին մէջ, անոր համար իր ձեռքը մանդաղ մը տալու չ'է հապա կշիռ մը որպէս զի արդարութիւնը եւ ազատութիւնը նախապայմանաբար պահէ:

Այսինքն հաւասարութիւնը մեկնէ, եւ չ'ընդունի, եւ ոչ անկախ սկզբունք մը սեպել զայն ու անոր վրայ կռիւնի մարդկային կեանքը բարեօքելու համար, կեանք՝ որն որ ուրիշ երեք կեանքէ կը բաղկանայ. — ընտանիք, քաղաքային եւ ազգային: Ընտանի կեանքին մէջ աւելի իշխանութիւն կը տեսնուի քան թէ հաւասարութիւն. քաղաքային կեանքը կ'ենթադրէ միայն քաղաքային եւ ոչ ուրիշ հաւասարութիւն. ազգային կեանքը զօրութիւն կ'առնու մանուկ հաւասարութիւնով բայց իր էութիւնը անկէ չը կախուիր արձակօրէն:

Վեհափառ Սուլթան Ապտ-Իւլ-Ազիլը հաւասարութիւն կը շնորհէ հիմայ իր ազգին կեանքը զօրացնելու համար: Արդա՛րեւ գովելի գիտաւորութիւն, մենք կը բեկրինք ու ծափ կը դարնենք թագաւորի բերնէ այսպիսի վեհա՛ բառ մը լսելով, բայց զեղին լաւութիւնը կը բաւէ միշտ որ հիւանդութիւնը բուժուի, պարտականքը եւ արգելքները չ'են կրնար անոր ուժը կտրել. եւ եթէ այս զեղը աղղէ, մարմինը կազդուրելու համար պատ-

(1) La loi doit être comme la mort, qui n'épargne personne.

րաւասութիւն տեսնուեալ է որ չունայ քաղէ, չարժի եւ լուսաւորութեան մօտենայ: Բժիշկ մը, այս օրինակը կը բերենք վասն զի Պօլսի մէջ բժիշկէ սերիչ բան չը տեսնուիր հիւնայ, բժիշկ մը, կ'ըսենք, իր ուշադրութիւնը կ'ազդէ մանուսանդ կողմին վրայ, վասն զի լաւ գիտէ որ անդամները սերտ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ եւ զրեթէ զաշնադիր են մահուան յարձակումին դէմ:

Վերածնութեան խնդիրներուն մէջ մանաւանդ սկզբունքի եւ տեսիլներու միաւորութիւն կայ եւ այնպիսի յօդ մը ունին անոնք որ անկտրելի է մէկը ընդունիլ տաանց միւսները հրաւիրելու:

Հիմայ որ հաւատարութիւնը Օսմանեան տունը մտաւ, Վեհափառ Ապտ-Իւլ-Ազիզը կը պարտաւորի փոքր հրաւերք մը զրկել ազատութեան որ զայ իր քայրը համբուրէ եւ զինքը շնորհաւորէ իր ընդունած փառքին համար:

Ապտ-Իւլ-Ազիզը Վեհափառ իշխանը կը պարտաւորի կ'ըսենք, եւ կը յուսանք որ այս բոլոր իր ազնիւ սիրտը չը վիրաւորէր, վասն զի հաւատարութիւն սիրողը պատրաստ է միւս սկզբունքները յարգել եւ իր վեհ զլուխը ծածել օրէնքին առջեւ. մեծ թաղանթի մը խօսքը կրկնելով. « Իշխանները կը հրամայեն ժողովուրդներու եւ օրէնքները իշխաններու (1): »

(1) (1894)

ԾԱՆՆԱԽ ԷՇՆ ՉՄՍՈՒՐ ԻՒՐ

(Հարաւանկութիւն. Տես քիչ 4, 5.)

Ե.

Սուր Մեսրոպի վարժատունը պատկից էր Սուրբ Ստեփաննոսի հին եկեղեցւոյ ուր ամեն աւտու վեր ի վերոյ խաչ մը հանելէն ետքը՝ աշկերանները դասատուն կը մտնէին եթէ ոչ Հոգին Սուրբի շնորհքով գոնէ բաւական արթուն միտքով:

Ինչպէս Սուրբ Մեսրոպի տունը Իզմիրի Հայերուն մտական Լուծիւնը կամ աշխարհային լուսաւորութիւնը կը ներկայացընէր, նոյնպէս Սուրբ Ստեփաննոսի եկեղեցին քրիստոնէական Լուծիւնը կամ կրօնքի լուսաւորութիւնը կը հաստատէր օտար երկրի եւ ժողովուրդներու մէջ: Եւ որովհետեւ Հայկեան տոհմը, զէպքերու տնայաւ մըրկի տակն, կրօնքէ ուրիշ բան չը կրցաւ ազատել իր կրօնքին վրայ զբաւ ազդութիւնը եւ ընտանիքը ու անոր խարխիւն փաթթուելով ուղեց տար-

(1) Les souverains commandent aux peuples et les lois aux souverains.

FRANÇOIS Ier

իւ օսմանեան լուծին ներքեւ: Լոյծ նուաւորութեան, լոյծ Սուհամնէտի քան թէ ծծուն (1) բռնաւորութեան մը:

Եկեղեցին էր ուրեմն կրօնքի եւ ազգութեան տունը, վասն զի տէրութիւնը անոր բակէն ուրիշ տարաբէզ չէր շնորհէր Հայերուն: Ինչպէս կը կատարուէին կրօնքի պաշտօնը եւ ազգութեան տնօրէնութիւնը: — Շատ գովելի եւ օրինաւոր կերպով:

Սուրբ Ստեփաննոսի եկեղեցւոյ բակին մէջ կը գտնուէին Նախկնդոսի տունը, Նուիրակի տունը եւ ժամաւարին սենեակը: Նրեք շէնք՝ որոնք ժողովուրդին երեք պիտոյքի կը վերաբերուէին: Նախկնդոսի տունը ուղղակի յարաբերութիւն ունէր Պօլսի սրբազան պատրիարքին հետ: Նուիրակի տունը Եջմիածնի Սուրբ Աթոռը կը յիշէր եւ ժամաւարին փոքր սենեակը աւանդաւորն մ'էր Հայաստանի բոլոր կրօնական ժողովուրդներուն:

Ամեն տարի Նախկնդոսին ներկայութեամբ Իզմիրի նշանաւոր անձերը ժողովք կ'ընէին, կը խորհէին, եղածը կամ ըլլալիքը կը քննէին եւ ընտրութիւնով իշխաններ ու հոգաբարձու պաշտօնաւորներ կը կարգէին, եւ այն վարարանութեան զրեթէ առջի օրէն ի վեր:

Ժողովուրդը Նախկնդոսին ձեռքով Պօլսի աթոռին հետ կը կապուէր կրօնական յօդով եւ Նուիրակին միջնորդութեամբ Եջմիածնի Սուրբ Աթոռը կը գտնուէր միմիայն կեդրոն ընդհանուր Հայ Եկեղեցւոյ: Իսկ քահանաներու փոքր տիւմբը ոչ միայն իր նիւթական կեանքի այլ եւ բարոյականի վրայ կը հսկէր արդարեւ անկախ եւ մաքուր փոյթով: Քահանաները կ'օժտուէին ընտրութիւնով, ընտանիքներու շնորհքով եւ քառասուն օր օրուսէնէն ետքը՝ վերստին ընտանիքներու մէջ կը դառնային, ուր կը գտնէին միշտ յարգ եթէ ոչ հարստութիւն: Ինչ կը պակսէր այսպիսի կարգադրութեան մը օտար երկրի վրայ: — Շատ քիչ բան: Հիմ ունէր այն փորձը, աւանդութիւնը եւ կրնանք ըսել, հաւատարմութեան ոգին, որ հայ բազմութեան մը վրայէն չէ պակսած երբեք եւ որ հալածումի մէջ՝ ինչպէս հանգարտ ժամանակ, ի գործ զրօտեր է յօին եւ գրեթէ ծածուկ կերպով:

Եթէ Իզմիրի կամ ուրիշ քաղքի մը մէջ գտնուէր ճամարիտ օրոգիր մը որ ամեն բանէ առաջ ազգին շահը բնատէր, որ իրաւունքի պաշտպան կենար եւ խառն յայտնէր եղած գէշութիւնները կամ սպրդած անիրաւութիւնը. եթէ հրատարակուէր օրոգիր մը որ պաշտօնի պէս անդուլ հսկէր ազգայիններու վրայ եւ անհօգութիւնը կշտամբէր. եթէ տպուէր օրոգիր մը որ հարկադրէր կրօնաւորները եկեղեցւոյ բակին մէջ ամփոփուիլ, եւ աշխարհականները՝ վարժատունը միայն ընտրել իրենց ետանդին նպասակ, միթէ նորոգումի ազնիւ իղձը կործանումի ձեւ հ'առնաւ, միթէ հին աւանդութիւնները սոքի ներքեւ կ'ընային, միթէ կըթուծուէր տնգեւ հեւտօրնեքու եւ անսիրտ մարդերու կը յանձնուէր, միթէ կրօնքը խաղալիք կ'ըլլար իբրեւ կիրքերու եւ ար-

(1) Absorbant.

դայի պատուէրներու: Ո՛հ, ո՛չ բնաւ: Իզմիրի ժողովուրդը, ընդհակառակը, իր կարգը կը պահէր, իր փառքը կ'աւելցնէր եւ իր կեանքը կը բազմապատկէր միտքը ծաւալելով եւ միտքի յարաբերութիւն հաստատելով ուրիշ մօտ կամ հեռու քաղաքներու հետ: Միտքի յարաբերութիւն կ'ըսենք եւ կը փափագինք որ մեր միտքը ծուռ չը հասկցուի վասն զի վտարանդի բաղմունքիւն մը կը թուի ինչէ ու կը օճէ ուրիշ նեցուկ մը չը կրնար ունենալ ազգային էութիւնը հաստատ պահելու համար: Անպատեհ կամ տհաս խնդիրներ երեւան հանել այս էութիւնը վտանգի մէջ դնել է: Եթէ անհամբեր ազգայինք մեզ չ'են հաւատար, թո՛ղ պատմութենէ դաս առնուն եւ այսուհետեւ գոնէ զգուշութիւն ընեն: Սուտ ազգասիրութիւնը բերաւ արիւնհեղութիւն եւ պիտի բերէ աննորսգելի կործանում եթէ չ'ուշաբերի եւ չը դադրի, ֆատշիայի կամ Պաշտի կերիզին բոլորտիքը պտըտելու ժամանակ, Հայաստանի լեռները մատով ցոյց տալէն.....:

Ինչու Իզմիրի ժողովուրդը անցեալը քամահրեց եւ ուրիշներու հետ մոլորուիլ չ'ուզեց անել կռիւներու մէջ: — Քանի մը լպտտնաւորութեամբ որոնց մէկը միայն յիշենք եւ միւսները լուծեան ներքեւ դնենք, որպէս զի այս յօդուածը կարգէ դուրս չ'երկարի եւ Արեւմուտքը չը զրպարտուի իրրեւ անզգայ Հրատարակութիւն.....:

Ֆրեկկոտքեան անկումէ ետեւ ֆրեկկոտքիւն մը երեւան ելաւ որ տարափոխ ախտի պէս իր շարունակ բոլոր քաղքին վրայ տարածեց քիչ առանձին շէջ:

Ֆրեկկոտքիւնը ո՛չ մեծ ուսում ունէր եւ ոչ իսկ բարոյականութիւն: Դժուարին է այսօր յայտնել թէ ինչ գրութեան կը հետեւէր՝ վասն զի գրութիւն ինչ ըսել է չ'էր գիտեր բնաւ:

Ինք իրեն հաւանած եւ օտարին կեղտով չ'իւռած կը ծառայէր իր խելքին՝ եւ ժողովուրդին խելքը կը չ'իւթէր շինծու կարծիքներով, կամ աւելի ճշդիւ՝ անարգ փոխառութեամբ: Երկու արեւմտեայ բառ լեզուին ծայրը, երեք Եւրոպայի սովորութիւն իր շարժումներու մէջ եւ բիրտ օտարոտի միւլութիւն իր սիրտին վըրայ, ահա իր բոլոր հաւքած պաշարքը որով կը պարծէր տնվրէյ լուսաւորութեան պատգամի մը պէս եւ որով կ'աշխատէր ֆրեկկոտքիւնը ընդունելի ընել տալ ամենուն: Ուսկի՛ ձեռք բերեր էր այսպիսի փառք պաշարք մը: — Եւրոպայի կողմերէն՝ Թրեստայի գոհհնէրու մէջ քառըտեղով, Մարսիլայի հրապարակներու վրայ սեթեւեթւելով, Լիվօրնայի կամ Ճէնովայի օդը ծծելով եւ ի վերջէ Բարիլի կամ Լճնորայի պեպեկներուն ծառայութիւն ընելով: Պաշարք մայրաքաղաքիս շիֆօնիկներու (1) արժանի:

Ֆրեկկոտքիւնը ոչ եկեղեցւոյ կը մօտենար եւ ոչ վարժատունին կողմը կ'երթար: Երկուքէն ալ հաւատարմապէս կը խուսէր եւ ընտանիքներու մէջ կ'ուզէր փայ-

լուն լրբութեան մը աթոռ կանդնել իշխելով ֆրէնկի ցուպով եւ վճռելով ա լա ֆրանկա:

Ո՛չ միայն ազգային լեզուն չ'էր սիրեր եւ գործածեր այլ եւ հայութեան ընտանի եւ համեստ կեանքը ոտքի ներքեւ կ'առնուր հայու տունը բանտ՝ եւ կիներու համեստութիւնը շըլըխտութիւն է ըսելով:

Ֆրեկկոտքիւնը իրեն օգնական ունէր Եւրոպայի փրփուրը որն որ Իզմիրի ծովեզրին կողմերը դիզուելէ չը զադրի եւ ամեն ժահրոտ ախտերու հաւաքումը կըրնայ սեպուիլ (1):

Ֆրէնկի թաղերու մէջ կը բնակէր ապրելու օրինակ, սիրելու եղանակ, ատեն անցնելու կատակ, եւ իր ուղածը կը գտնէր մասնաւորատէս Իզմիրայի սուտ պառակներու քով որոնք գիտէին զինքը կրել աւելի սուտ արհեստներով:

Մի հարցընէր թէ ինչ էր ուղածը: — Ամեն բան, հայութենէ դատ:

Ֆրեկկոտքիւնը վեր ի վերայ նմանութիւն մը ուզեր էր ազգային խամութիւնը պատրելելու համար. ֆրեկկոտքիւնը կ'աշխատէր այն ատեն խամութեան տեղ փրփուլիւն ընծայել ընտանիքներու եւ իր բուն աւագանը որքանալ տեսակ մը անագիկ Եւրոպայիներու ստուերին ներքեւ:

Շատ չ'անցաւ երիտասարդութիւնը սկսաւ բոլորովին ֆրեկկոտքիւն եւ աղա ֆրանկա խօսիլ, շարժիլ, քալել, նստիլ, ելնել եւ զբօսնուլ հայութեան շատ հեռու. կնութիւնը իր տեղը վար դրաւ, եւ ընտանիքի մաքուր պատերը ծակեց որ դուրս նայի. օրիորդութիւնը՝ մօտայով բոլորովին զգլխուած, այս ծակը աւելի մեծցուց որ դուրս ելնելու դիւրութիւն ունենայ եւ ֆրեկկոտքութեան թեւէն կախուի հրապարակի վրայ. եւ ամենքը միահամուռ կռուակի պէս իրարու ետեւէն սկսան թեւ օրել, օգի մէջ պոռալ, կոթալ եւ ֆրէնկի միջնորդին ապաւինիլ: Եւ ահա վտարանդութեան առջիօրէն մինչեւ այն ատեն չը տեսածը որ կը տեսնուի Իզմիրի շնչերու մէջ, — ֆրեկկոտք երիտասարդ, շուսցտ կին եւ լկտի օրիորդ: Եւ ահա կրօնքի զլխուոր սկզբունքը եւ ազգութեան հիմը, կ'ուզենք ըսել ընտանիքը որ կ'արտառուի անլուր ծրգունով: Իզմիրի յախտնական պարծանքը, ընտանի սրբութիւնը եւ հայրենի արիւնը, զոհ կ'ըլլան ֆրեկկոտքեան փառամին: Ինչ որ բռնութիւնը դարերով չ'էր կրցեր ընել, ֆրեկկոտքիւնը ըրաւ իր մահաժոյ շարունակ եւ հայու արիւնը փոխեց քանի մը տարիներու մէջ: Այսուհետեւ թող Իզմիրցիք աւանդութիւնները թշնամանեն, իրենց թաղը Ղալաթիայի թաղերու փառքով դարդարեն եւ անկարգութեան արշաւանքին զէմ առհման գնեն երբ բարոյական անկարգ գոթիւնը սիրտերու եւ ընտանիքներու մէջ կը խլրտի եւ սպազայ սերունդին էութիւնը կ'ապառնայ, երբ Սուրբ Մեսրոպի վարժատունը միմաներու ոտպարեզ

(1) Ալլեր խաւերիկոյ եւ քոչքճ հաւքայ քանդակեր:

(1) Բացառութիւն կայ անշուշտ, քայց այս բացառութիւնը մեր քաղաքի հերթերու տեղ կը հաստատուի:

մէջ եւ սուտ կը թուէր եւս ու ամօթալի տգիտութեան տրձանանգէ ուրիշ բան չ'էն անտուր եւ. լսուի՞ր հոն. երբ Սուրբ Ստեփաննոսի եկեղեցին այրի կը գտնուի մաքուր վարդապետութենէ մը, եւ լսուի՞ր զուրկ' սոյն նուիրական հոգեւոր ուրիշ միայն մարդու սիրտը կը սրբուի, կը պարգուի եւ քրիստոնէի շնորհք կ'ընդունի. երբ Նուստուրիշ շօր զաւակներուն մեծ մասը կէս հաւատքով, կէս յայտով եւ դոտտ սիրտով երկար տանի իր պատկերին առջեւ խոնարհելէն ետքը, հիմայ ա'՛յս պաքի վարդապետութիւնը կամ տուիլ անշուք հեղինակի մը փիլիսոփայութիւնը կը ծամծամէ եւ անհաւատութեան սպաս կը տանի ծուռ ֆէս դնելով. երբ Մերիւմ Աստուածածնի հովանայ ներքեւ մեծցած եւ անոր սիրով մաքրուած օրիորդները՝ փոխանակ ծոմ բռնելու կամ սիրուն ուխտեր ընելու, ֆրէնկաւորները կը պաշտեն այսօր, Ռիկոլազի վարժութիւնը օրինակ կ'առնուն եւ հօրանի եւ անաքող կուրծքով Բօլ ալ Բօք կը սերտեն որ խօսիլ սովորին եւ գունատ երիտասարդներու պատասխան դնեն եթէ անոնց նայուածքին արժանի ըլլան: Այս ամէնը լուսաւորութիւնը առիթ բռնելով ու Ներսարայի օրինակը առաջ բերելով, ինչ անհն ճշմարիտ լուսաւորութիւնը նպատակ ունի ընտանի բարոյութիւնը եւ պատիւը, ինչ ատեն Ներսարայի ընկերութեան սկզբունքը կ'ազդէ որ մարդիկ եւ ազգեր ինքնութիւն պահեն ու կապիկներու կարգը չ'իյնան.....

Արքան պիտի տեսէ ֆրէնկաւորութեան այս ներգործութիւնը. ասիական ինչ աղէտքներ պիտի արտադրեն այս հարուածները. սակի պիտի դայ այս հարուածներու զարմանք: Աստուած միայն գիտէ: Համոզուած եմ որ ֆրէնկաւորութեան ներգործութիւնը օր մը պիտի դադրի, բայց ներկայէն տեսիլ տպագայ սերունդը պիտի դգայ անոր պօգուի արդիւնքը:

Ահ գիտեմ որ տոհմերու եւ ազգերու համար անբուժելի հիւանդութիւն եւ պիտութիւն չը կայ, սակայն եղած վնասը եւ կորստած ժամանակը անդարմանելի կրնան սեպուիլ, եւ Իզմիրի հայ ժողովուրդը տարիներով պիտի աշխատի իր նախկին ուղղութիւնը գտնելու եւ վերստին ազգութեան գլուխը բռնելու համար:

Ափսոս. այսպիսի թանկ ժամանակ մը ուրիշ կերպով կրնար գործածուիլ եւ վնասի տեղ օգուտ բերել հայրենիքի, որուն շահը թեթեւօրէն զոհուեցաւ օտար քողքներու շահին եւ օտարութեան անհիմն զրգումի: Ափսոս. Իզմիր՝ առաքելութեան իր պաշտօնը փառութեան առն ըրաւ եւ անոր տոհմանին վրայէն սկսաւ ուղտանայ երգել թշնամայ առատածեռնութեան, առանց յիշելու որ այսպիսի առատածեռնութիւն մը միշտ վրտանդուար պարգեւ մ'է, առանց յիշելու իր թեթեւ պաւակներուն զուշակութիւնները, առանց յիշելու զրգօթի մը համար իր յայտնած բարեկամութիւնը եւ անոր բերնով ըրած յարութեան տեսիլքը.....

Այս, համոզուած եմ որ Իզմիրցիք պիտի զգնան օր մը իրենց զարտադրութեան վրայ եւ բոլորովին ուրանալով ֆրէնկաւոր Հայերու միանգութիւնը կամ հրապոյրքը,

պիտի աշխատին հայու նշանով, հայու լեզուով, հայու սիրտով եւ հայութիւն պահելով, լուսաւորուիլ այսինքն կարծիք փոխել կամ միաք լայնցընել եւ ոչ ծալուիլ, ու այնուհետեւ իրենց շարժումներն պիտի կատարեն զէպ ի Հայաստանի եւ ոչ ուրիշ քաղքի մը կողմը հակելով մինչեւ վտարանդութեան վերջնալու օրը:

Այն տոհմ գոյցէ ֆրէնկաւորութեան ժահրէ ազատ մնացած ընտանիքներ Մեծապատիւ Գրիգոր աղային խօսքը յիշեն եւ դասն ժպիտով կրկնեն. «Ծանեաւ էջն զմտւր իւր»:

Սխալ մը չը կայ որ պատմութեան գաղափարներքեւ չ'իյնայ եւ խստիւ չը քննուի յանուն լուսաւորութեան:

Իզմիրցիք, օտարազգի զրգօթի (1) մը համար ձեր ըրած նուստութիւնը այս դատումով պիտի վարձատրուի եւ ուրիշ քաղաքներու ծիծաղը պիտի շարժէ օր մը.....

Ս. Ո.

ԲԻԼԱԻԻ ԵՐԳ (1)

Բիլաւ սիրողներու կը մեծարենք երգ մը որն որ շինուած է ահումբի մը մէջ, ուր ամեն անգամներու վրայ պարաք զրուած էր երգել կամ գրել հայերէն երգ մը բարբարոս հնչումներէ զուրկ ու արեւմտեայ եղանակի մը վրայ զուրաւ երգելի:

Յայտ ունինք որ Բիլաւի երգը պիտի գոհ ընէ թիւաւսեկ ազգայինները եւ մանաւանդ այն նրբունկն երիտասարդները որոնք Բիլաւի օրն ու տեսիլ ստանալով զոտ լազաւայներու եւ զօսիսային տառերու գէմ:

Երգել՝ գուարթութեան կամ ուրիշ կիրքերու ձայն հանել կը սեպուի ու ազատ սիրտի նշան է միշտ. ու երբ արհեստը կը գայ իր շունչով սիրտը կը վառէ, միաքը մարած չը մնար երբէք, վասն զի միտքին արիւնց այս ինքն կեանք զրկող սիրտն է եղած ամեն հասակի մէջ: Երգող ազգեր միաքի բարակութիւն ունին վասն զի սիրտով արթուն են եւ տրտմութեան թանձր մշուշով չ'են պաշարուիլ խապաւ:

Երգել՝ բառերու թեւ տալ եւ զանոնք օգի մէջ նետել է: Այսպիսի նոսրութեան հետ բառերը հարկաւ պարզութիւն կ'ընդունին եւ լսելիքը չ'են վիրտուրեր բնաւ: Հայ բառերու ծանրութիւնը եւ բթութիւնը այնքան անտանելի չ'էին ըլլար եթէ ստրկիկ գիտնայինք, եթէ մեր լեզուով երգէինք եւ եթէ այլապէս դոտում չը բնաւէինք սյլազգի բառեր ծամելով:

Երգել՝ ի վերջէ նախնայնորէն տարածել է բազ-

(1) Այս զրգօթը Պօլիսէն ոսկի եւ Իզմիրէն գովեստ կամ շնորհակալութիւն ընդունելէ ետեւ, քանի մը օր կայ Հայերը կը ծաղրէր օտարներու քով: Երանի՜ր քե ծաղրելէն ուրիշ բան չ'ըներ:

(2) Պերակթիկէ Լէ Կեօ ըստած երգիկ վրայ կրնայ երգուիլ: Que de gueux hommes de bien!

մութեան մէջ, եւ մարդիկ մէկ բերնով երգելու տաւեն
մէկ զգացութիւնով վարուելու աւելի յօժարութիւն ու-
նին: Համաձայնեալ իմ տեսակ մը Համամտութիւն կը
բերէ ու հետեւողէս սէր այսինքն սիրտի կապ: Ֆրանս-
սացի զաւակները Մարտէյիցը մէկ բերնով երգելու ժա-
մանակ այն համամտ շուրջումը զգացին որն որ զի-
րենք (1) բոլորի, անօթի եւ զրեթէ անգէն կատաղի
թշնամիներու դէմ տարու: Եւ հայրենիքը ազատեց:
Մարտէյից երգելով Ֆրանսացի զաւակները Եւրոպայի
յաղթեցին եւ բռնաւարութեան այնպիսի հարուած մը
տուին որ մէկ մ'ալ չը կրցաւ իր հին զօրութիւնը գլու-
նել եւ 89 օրմահ թաւակներ անհետել:

Թող Պօլսի եւ Իզմիրի մէջ Թիւրքի եւ Ֆայնի երգե-
րը մէկդի ձգուին եւ Արեւմուտքը պատրաստ է իրենց ու
բիշ երգեր մեծարել հայու զրգայով:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Է կերակուր լաւ,

կը մարտի գիւրտ:

Ապրի բիւլաւ:

Երբ բրինձի կարծրը հաս

Բիւլաւ ձեւ կ'ընդունի,

Եւ կը զիզուի լեռի պէտ,

Ո՛հ ի՞նչ աղին համաճի:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Առջաւ փոր եւ կամ տնօթի

Իրենց առջեւ երբ Թիւրքեր

Այսպիսի զէշ կը տեսնեն

Եւ խօսք ունին եւ երգեր:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Եզիպտոսի ամուր հունտ

Չիրենք աւելի մարդ կ'ընէ,

Երբ ջուրի մէջ կը խաշուի

Եւ ստամաքս կը մտնէ:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Թօմարեզի իսկ ջուր երբ

Խաշածին նոր համ կուտայ,

Ո՛հ այն ատեն բերնէ ջուր

Աղբիւրի պէս դուրս կը գայ:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Ամեն հասիկ մանտանդ

Երբ կը ներկի մածոնոփ

Սեւ հոգերը կը ծածկէ

Ու կը սլփուէ ներքին զով:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Սովաքն եթէ արդար եղ

(1) Pieds nus, sans pain, sourds aux lâches alarmes,
Tous à la gloire allaient du même pas.

Է մօսկոֆի տալաւէ,
Օրթօթօքսի նըշանով
Նաեւ մեղքեր կը մաքրէ:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Արդար եղով եփուածը

Սատանայի չէ հնարք:

Նախնիք գլխուն բըրինձով

Արքայութիւն, վայելք, փառք:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Աստուած բըրինձ մեզ տուաւ

Որ հատիկով գոհանանք:

Բընութեան մէջ հատիկով

Ո՛հ կը պահուի ամեն կեանք:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Հատիկ կ'ուտէ թուչուն չոյտ,

Կ'ուտէ հատիկ անասուն:

Հողին ծնած սերտ հունտեր

Հատիկի ձեւ միշտ կ'առնուն:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Բիւլաւ կուտայ զօրութիւն

Դէմ զընելու, երբ խորշակ

Կ'անցնի արտէ եւ դաշտէ

Իբրեւ մահու սեւ գուշակ:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Կամ երբ դարուն հիւթալի

Իր բոցերով եւ խոտով

Ներքին աղմուկ կը հանէ

Ու կը արիւն ժանտ հոտով:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Ազնիւ բըրինձ խաշուէ միշտ

Արեւելքի փորերու

Դուն կ'ընծայես պընդութիւն

Երբ որոտում չէ հեռու:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Խաշուէ տնդուլ որ պատրաստ

Դուն գտնուիս նեղ ատեն:

Արեւմուտքի թող մարդեր

Բեզ զօրովին եւ ատեն:

Բիւլաւ, բիւլաւ...

Իրենք երկաթ կը տնկեն

Կայծակի գէմ երկնաթեւ:

Մահու նեւին դէմ հատիկ

Բենք կը զիգենք շատ թեթեւ:

Բիւլաւ, բիւլաւ:

Սեր սեղանի վրայէ

Ահ մի պահիր սուրբ հասկի,
Դու հունաբան մէջ ազնիւ
Չօրութեամբ ես մէկ հասկի:

Բիւրոյ, բիւրո...:

Անցեալ տարի քանի մը Հայ երիտասարդներ գիտա-
ւարութիւն ունէին Ֆրանսայի մէջ գտնուած ազգային
տակաւորութիւն յիշատակութիւնները լոյսով նկարել տալ
եւ Արեւելք զրկել: Անհոգութիւնը կամ գոտութիւնը
տալիս եղաւ որ այս գիտաւարութիւնը ի գործ չը գըր-
աւեցաւ եւ մէկ քանի ժամ գրախօսութեանէ ետքը ամենքն
այլ ուղածնին մուշան:

Միայն բանաստեղծը, որմէ ոտանաւոր խնդրել
էին այն նկարներուն համար իր պարտքը կատա-
րեց եւ իր ազգասիրութիւնը յայտնեց թող չը տալով որ
իր խօսքին եւ գործին մէջ երկու բոլոր անցնին:

Ահաւասակ Տրդատ թագաւորի արձանին համար շի-
նուած քանդակը (1):

Ահ հողի ներքեւ երեկ ես նկուն,
Այսօր լուրի մէջ եմ փառքով կանգուն:
Դնորհ հիւրասէր Ֆրանսայի ունիմ,
Բայց սիրտ Հայերու է բնիկ տուն իմ:

ՄԱՆՐ ԼՈՒՐԵՐ

— Ֆրանսայի մէջ գտնուած բոլոր գիտութեան բնիկ-
ութիւնները ընդհանուր ժողովք մը ըրեր էին, քանի
մը օր կայ, Աօրպօնի մէջ ազգի ազգի գիտութիւններու
վիճակը քննելու եւ զարգացումը հաստատելու համար:

Ատենապետ էր Պարոն Տիւրուի, կրթութեան պաշ-
տօնակալը, որն որ պաշտօնի հասնելէն ի վեր օր մը չը
զաղրիր վարժատուններու եւ ուսումներու նոր մղում
մը տալ որպէս զի յետագէմ կրօնաւորներու պատճա-
սած վնասը զարմանալի եւ համարաւորաբար իր նախկին
փառքը ընդունի:

Չէնք կրնար ժողովքին քննած խնդիրները յիշել եւ
եղած վեճերը հոս ամփոփել, վասն զի մեր ազգին վի-
ճակը չը ներէր գիտութիւններու վրայ խօսիլ: Սակայն
կ'ուզենք վերջին նիստի մէջ լսուած մէկ երկու կար-
ծիքները մեր ընթերցողներուն հաղորդել: Վարձ կամ
սրբաբան բուշակելն առաջ պատմագէտ Պաշտօնակալը (2)
համառօտ ճառով մը սկսաւ ընկերութեան ոգին քովել

(1) Quatrain.

(2) Այս տողերը գրողը պատիւ ունեցել է Պարոն Տիւ-
րուիին դասերուն հետեւիլ, երբ անիկա պատմութեան դա-
ասաւ էր եւ իր մեծ հմտութիւնով եւ անուշ բարքով իր աշ-
կեղաններուն միտքը ու սիրտը կը գրաւէր:

Եւ զայն նմանցնել հայերու կեդրոնի մը ուր լոյսի շողե-
րը, սրտք հաղիւ զգալի են եւ որոնք օդի մէջ կը կո-
րուտին առանց տաքութիւն տալու, հաւաքուելով եւ
ամփոփուելով ոչ միայն մեծ փայլութիւն կ'ընդունին
այլ եւ հուրի տաքութիւն:

Այս ազնիւ նմանութիւնը ունկնդիր գիտուններու
շատ գուարթութիւն տուաւ: Պարոն Տիւրուին ծափ ըն-
դունեց նաեւ հետագայ խօսքերով որոնց վրայ ազգա-
յինք լաւ կ'ընեն երկարօրէն խորհիլ:

« Լուսաւորութեան ընդհանուր պատմութեան մէջ
ամեն դարի գլուխ կը նշանակուի միտքի զօրութիւննե-
րու ծաւալումով մը, որոնք գրեթէ միահամուռ դէպ ի մէկ
կողմ կը հսկին եւ այն զօրութիւններէն մէկը մասնա-
ւանդ լոյսով երեւելի կ'ընեն միւսները ստուերի կամ
կէս-լոյսի մէջ ձգելով (1): »

Այս ճշմարտութիւնը կրնայ պատմութեան օրէնք մը
սեպուիլ եւ ազգերու մտական կեանքին անհարթու-
թիւնը եւ անկարգութիւնը զիւրաւ մեկնել:

Ժողովքին հանդիսաւոր էին ոչ միայն շատ երեւելի
Գաղիացիներ այլ եւ օտարազգի ուսումնասիրներ: Հոն
տեսնաք Թիւրք, Պարսիկ, Յոյն, Վալաք եւ այլն բայց
Հայու մը ստուէր չը նշմարեցինք: Հայերը քաֆէ
ալ Պատի մէջ ժողովք կ'ընեն... Կաղով լուսաւորուե-
լու համար, եւ իրենց ատենապետ կ'ընտրեն Պարոն
Թիւրուի, որն որ եթէ թիւ չ'ունի իր անունին մէջ,
պէտք եղածէն աւելի գիտութիւն ունի իր մտքով գան-
գին վրայ:

— Այլաւ շոգենալիս կորուստը շատերուն յայտնի է:
Քանի մը օր կայ Մարսիլայի բոլորտիքը չի մը գտուե-
ցաւ տոմարի մը ներփակած: Տոմարիին վրայ գրուած կը
գտնուէին այս խօսքերը.

« Այլաւ յարկէն: Ժայռի մը զարնուեցանք: Կուա-
կի մը մէջ կը գտնուինք: Եթէ այս տոմարի ձեռքդ հա-
նի, ինծի համար աղօթ ըրէ... »

— Ամերիկայի պատերազմը սկսելէն ի վեր բամբակը
շատ երկիրներու վրայ կը մշակուի ուր առաջ անոր
հունար անգամ չ'էր տեսնուած: Հիմա Ֆրանսայի հա-
րաւային կողմն ալ այս մշակութիւնը ի գործ կը գրուի
եւ մեծ յոյս կը տայ: Արժուի թէ Բերբէյնան քաղքէ
մինչեւ Նիս կամ Նիժա քաղաքը յաջող գետին ունի այս
մշակութեան համար:

Ամերիկայի պատերազմը հեռեւութիւն պիտի ունե-
նայ աւերման ոչ միայն գերիները ազատել: Հարուին
լուծէն այլ եւ հին աշխարհի գործատուները շուր աշ-
խարհի բամբակի հարկերէն...

— Պ. Բրնան վարք Գրիստաի անուն գիրքին համար
մինչեւ հազար հարիւր երկու նախատիւք կրեր է կրօն-
քի պաշտպաններու կողմէն: Ինչ փառք: Այդուհետքը կը

(1) Dans l'histoire générale de la civilisation chaque
époque est caractérisée par un développement particulier
des forces de l'intelligence qui se portent presque toutes d'un
même côté et mettent en pleine lumière une des forces de
l'esprit en laissant les autres dans l'ombre ou le demi-jour.

յանդգնի այս պարագայի մէջ գովեստ մը տալ Պ. Րանս-
նի պէս մարդուն, վասն զի նախատինքին յարգը զիստ:

— Ծխախոտի կամ թիւթիւնի մոխուրը օրէ օր աւել-
նալու վրայ է բոլոր երկրի վրայ: Անգղիա գրեթէ տասն
հինգ միլիօն քիլօկրամ ծխախոտ կը մսխէ ամէն տարի:
Լատարայի մէջ կը գտնուին 99 գործատուն եւ 7,880 բան-
ւոր ծխախոտ պատրաստելու եւ 1,569 խանութ զայն
ծախելու համար: Ֆրանսայի մէջ Անգղիայէն աւելի ծը-
խախոտ կը քաշուի: Համալուրի քաղաքը օրը 40,000 սի-
կար կը մսխէ թէպէտ եւ բնակներուն թիւը 150,000 էն
տուելի չ'ըլլայ: Տոս հազար բանւոր, կին եւ տղայ, սի-
կար շինելու կ'աշխատին եւ տարին 150 միլիօն սիկար
կը շինեն: Տանձմարքայի մէջ մարդ գլուխ երկու քիլո-
կրամ կը մսխուի: Պելժիքայի մէջ երկու քիլօկրամէն
ալ աւելի: Ամերիքայի կողմերը 20 միլիօն թօնելաթա
ծխախոտ կ'ապտուի:

Թիւրքիան տարին 18,717,000 քիլօկրամ ծխախոտ կը
բերէ: Եւ ծխախոտին տեսակ մը թոյն ըլլալը մարդ չ'ու-
րանար: Հակասութիւն հակասութեանց է այս աշխարհ
եւ ոչ ոնայնութիւն ունայնութեանց ինչպէս կ'ըսէ Սո-
զոմոն կարծուած իմաստունը:

— 1862ին Մեծ-Պրիթանիայէն զուրս ելած ամէն վա-
ճառքներուն զինը 4,254,203,350 ֆրանքի հասեր է, եւ
ներս մտած վաճառքներուն զինը՝ 5,642,924,100 ի:

— Պօլսի Յոյն պատրիարքը մեծապատիւ Տատեան
Պօլսի Պէն սեռեղմանին վրաստօթեւու պագեր է, կ'ը-
սեն: Թոյլտուութեան բարի օրինակ եւ Գերապատիւ
Հատանեանին համար մեծ գոտ, ուրկէ օգուտ կ'ընայ քա-
ղաքի թէ փափագ ունի հաւատքը արարողութեան հետ
լի թիւ եւ ապուհեալ:

— Երես թէ Կալի իշխանին զուակը կնքուեր է
Յարգանքի շուրով, զորն որ Երեստեմէն քարոզիչ
մը բերեր է Անգղիա:

— Պրագլինները Պ. Ֆրանսուէն երեւելի պատկերհա-
նին մոհը կ'իմացնեն: «Արհեստը մեծ կորուստ մ'ը-
րաւ, կ'ըսէ Թէօֆիլ Կօթի: Ֆրանսուէն ալ մեր մէջ չ'է:
Հոսմ գագեր էր առողջութիւն բնտնելու համար եւ գը-
տաւ մահ: » Պ. Թ. Կօթիէին կարծիքին նայելով ժեռն
ֆիլիպ Լ'եռլէ ըստած իր պատկերը հրաշակերտ մ'է:

— Հետաքրքիր անձ մը հաշուելով զտեր է որ 1847ին
մինչեւ 1862 բոլոր Անգլիայի մէջ քրիստոնիկ պատճառով
մեռած կիներուն թիւը 89,000ի կը հասնի: Այս չ'արգի-
ր որ կիները քրիստոնիկութեան ինչպէս խաբող կը չ'ար-
գիլէր որ հնգիկ կիներ եւ արբերը կենդանի այրուին
երինկերու համար:

— Բարիկի մէջ 537 ամերիկացի (1) ըստած կառք կը

(1) Հաւաքակոչքեան համար շինուած մեծ կառք մը
որոշ մէջ ուզողը կը մտնէ քերեզ գին մը վճարելով:

գտնուի: Ամէն մէկ կառք օրը 80 ֆր. 70 ս. կը բերէ, ըն-
կերութեան: Տարւոյ մէջ գրեթէ 90 միլիօն մարդ կ'ու-
ղեւորեն եւ կառքերը 52,000 քիլօմէթր կը քալեն:
52,000 քիլօմէթրը կ'ընէ 13,000 մղոն այսինքն մէկ ու
կէս տնգամ երկրիս բոլորութիւն երկայնութիւնը:

Այս 537 կառքերու համար գրեթէ 7,200 ձի կը գոր-
ծածուին:

— Բարիկի մէջ 26,849 կալի պատրոյկ կայ, որոնք
կը մսխեն 100,833,258 մեքրը քիլօ կալ մէկ տարւոյ մի-
ջոցին: Կալի ընկերութեան Եկամուտը, 1863ին, քսան
չորս միլիօն 692,911 ֆրանքի հասեր է:

— Հաշիւ եղեր է որ 1862ին, 738 աղետք պատահեր է
Մեծ-Պրիթանիայի գեանածուխի հանքերուն մէջ:

1861ին այս տեսակ աղետներուն թիւն էր 842. Ըսել է
թէ 73 աղետքի նուազում կայ:

Սալայն 1862ին եղած զոհերուն թիւը կը հասնի
1,133ի երբ ընդ հակառակը 1861ին միայն 943 զոհ կը
հաշուին:

Երկաթի հանքերու մէջ պատահած աղետքները 84ի
կը հասնին եւ 105 զոհ ըրած են:

Այսպէս, մէկ տարւոյ միջոցին, գեանածուխի եւ եր-
կաթի հանքերուն մէջ 1,238 բանւոր կեանքերնին կո-
րուեր են:

— Փալիֆօրնիայի մէջ սոկի բնտնողները, գետին
փորելու ժամանակ, իսկ մը սակրոտիք երեսն հաներ
է՝ ինչպէս պատահեալ հետքերը ինչպէս կը քարծին
հիմայ: Այս սակրոտիքը այնպիսի մարդերու մարմնը
կը վերաբերուի որ հասակով այժմեայ մարդկոտ մար-
մինին կրկնապատիւն է: Հսկաներու տառնելով իւնը
չը կրնար առատաբէ սեպուիլ այսուհետեւ երբ այնպիսի
շօշափելի փառտեր կը գտնուին հողին ներքեւ:

— Եւրոպայի մէջ ընդ ամենը 43 թագակիր իշխան
կայ. ստանցմէ 17ը լուտերական են, 11ը քաթօլիկ, 8ը
աւետարանական, 4ը կալվինական, 1ը մահմետական
եւ 1ը եպիսկոպոսական ըստած տրանդին:

Համարատոշ

Ա. ԹՐԻԲԻԼ:

